

Politične moškosti v Sloveniji: kameradi, heroji in pravi dedci

Abstract

Political Masculinities in Slovenia: Comrades, Heroes and Real Men

The following paper deals with masculinities in the political field and analyses representations of different types of masculinities that we evaluated as being commonly present in Slovene politics between 1945 and 2016. We will be examining the ways in which political masculinities in Slovenia have formed through different time periods and homosocial circumstances, the attributes of those masculinities and their means of sustaining their domination of the political field, maintaining the status quo and preventing "different types" of masculinities (particularly those marginalized and subordinated) and femininities from entering "their" field. The analysis of the representations of masculinity employed by the most prominent politicians will be based on written memories, media content and historical analysis of specific time periods.

Keywords: masculinities, politics, Yugoslavia, Slovenia, gender, homosociality

Milica Antić Gaber, Department of Sociology, Faculty of Arts. Lecturer in several courses on the bachelor and master levels. Her research is focused on gender, politics, migration, the body and violence. (milica.antic-gaber@guest.arnes.si)

Irena Selišnik, Department of History, Faculty of Arts. Lecturer in the social and political history of the 19th century and the history of women. Her research is focused on social history, history of women, their political activation, and violence. (Irena.Selisnik@ff.uni-lj.si)

Deja Crnović holds a PhD in Social Sciences. Her dissertation dealt with the question of gender performativity in media representations of politics. She works as a journalist. (dejacrnovic@gmail.com)

Povzetek

Pričujoči prispevek se ukvarja z moškostmi v politiki in analizira reprezentacije različnih tipov moškosti, ki so po naši oceni prevladovali v slovenski politiki v obdobju med letoma 1945 in 2016. Zanimalo nas bo, kako so se v različnih obdobjih v tipičnih homosocialnih okoliščinah oblikovali določeni tipi politične moškosti v Sloveniji in kateri so bili; kako so ohranjali svojo dominacijo v politiki; ohranjali status quo, onemogočali vstopanje »drugačnih tipov« moškosti (predvsem marginalizirane in podrejene) in ženskosti na »njihovo področje«. Analiza reprezentacij moškosti najvidnejših politikov bo temeljila na spominih in medijskih prispevkih ter zgodovinski analizi obravnavanih obdobj.

Ključne besede: moškosti, politika, Jugoslavija, Slovenija, spol, homosocialnost

Red. prof. dr. Milica Antić Gaber, Oddelek za sociologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. Predava številne predmete na dodiplomskem in podiplomskem študiju in na doktorskem študiju koordinira študije spolov. Ukvarja se z vprašanji spola, politike, migracij, telesa in nasilja. (milica.antic-gaber@guest.arnes.si)

Dr. Irena Selišnik, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. Predava socialno in politično zgodovino 19. stoletja ter zgodovino žensk. Ukvarja se s socialno zgodovino, zgodovino žensk in njihovega političnega delovanja ter z vprašanji nasilja. (Irena.Selisnik@ff.uni-lj.si)

Dr. Deja Crnović je na Fakulteti za družbene vede doktorirala z disertacijo z naslovom Performativnost spola v medijskih reprezentacijah politike. Dela kot novinarka. (dejacrnovic@gmail.com)

Uvod

Čeprav je bila politika dolgo domena izključno – v zadnjem času pa še vedno prevladujoče – moških, se moški in moškost v politiki izjemno redko tematizirata, se o njih razpravlja ali ju raziskuje in analizira. Moškost, ki prežema politiko na vseh ravneh delovanja, je bila skorajda nevidna, zakrita in sprejeta kot nekaj naravnega, nedvomnega, in zato tudi dolgo ni bila deležna kritičnega obravnavanja. Šele v zadnjih nekaj desetletjih je mogoče v okviru kritičnih študij moških in moškosti in feminističnih analiz politike, (vojaške) zgodovine, diplomacije, globalne ekonomije in (nacionalne) politike in njihovih najbolj vidnih eksponentov zaslediti nekatere razprave na to temo (Connell, 1995/2012; Dean, 1998; Dudink, Hagemann in Tosh, 2004; Sauer, 2010; Foxall, 2012; Messerschmidt, 2016).¹

Zato bomo v pričujočem prispevku poskušale identificirati tipe moškosti, ki so v določenih obdobjih prevladovali v slovenski politiki, in ugotoviti, kako je to zaznamovalo področje politike oziroma kakšne so bile širše politične posledice njihovega delovanja v zadnjih nekaj desetletjih. Načini razumevanja in delanja politike se namreč izražajo tudi v praktičnem političnem delovanju in posledično vplivajo na vsakdanje življenje. Med drugim se to izraža tudi v dostopnosti politike ženskam in v načinih mobiliziranja novih kandidatk in kandidatov, v dostopnosti najvišjih političnih mest za novinke in novince in »sprejemljivih« načinih uprizarjanja tako moškosti kot ženskosti. Prevladujoče reprezentacije političark in politikov namreč močno oblikujejo politično kulturo, saj vrednote in norme, ki jih zastopajo, reprezentirajo nacijo, hkrati pa vplivajo tudi na druge kulturne vzorce v družbi. Pri tem ni nepomembno, katere moškosti ali ženskosti imajo v njej (naj)večjo moč in vpliv.

Svojo analizo bomo zasnovali na razumevanju naslednjih konceptov: področje, moška dominacija (Bourdieu, 2001/2010), spol, spolni red, spolni režim, (hegemon) moškost (Connell, 1995/2012; Connell in Messerschmidt, 2005) in homosocialnost (Moss Kanter, 1977), ki jih bomo aplicirale na dogajanja v našem lokalnem (nacionalnem) okolju na podlagi ohranjenih »egodokumentov« in medijskih zapisov. V to analizo bomo vključile reprezentacije moškosti najvidnejših politikov posameznega obdobja (predsednikov vlade, države ali posameznih parlamentarnih strank, poslancev Državnega zbora ali Evropskega parlamenta).

Naša metodologija tako temelji na kritični analizi dosegljivih virov, ki so bili izbrani glede na dostopnost in ustreznost za aplikacijo zgoraj omenjenih konceptov iz sociologije spola in študij moškosti. Vodila nas je želja po sintezi več kot sedemdesetletnega obdobja. Ob tem se zavedamo, da je pričujoča analiza preliminarna in da bi bili rezultati sistematične, pregledne analize večjega števila akterjev lahko rahlo drugačni, zagotovo bi bili obsežnejši in izčrpnější, a to ostaja *desiderata* in naloga za prihodnost.

Viri, na katerih smo gradile svojo analizo, so zaradi (ne)dostopnosti prilagojeni

---

¹ Še toliko bolj zgornja ugotovitev velja za tematiziranje moškosti in politike v Sloveniji, enega redkih člankov je prispevala ena od avtoric pričujočega prispevka (Crnovič, 2014).

različnim zgodovinskim obdobjem. Za socialistično obdobje in analizo moškosti v tranzicijskem obdobju se bomo oprle predvsem na spomine, pričevanja, objavljena v dnevnem časopisju, in na zgodovinske analize tistega časa, medtem ko bomo analizo moškosti v zadnjih dveh desetletjih zgradile predvsem na analizi medijskih zapisov. Čedalje bolj izrazita mediatizacija družbe in s tem tudi politike namreč pomeni, da se uprizarjanje spola v politiki nujno dogaja v prepletu z medijskim oziroma novinarskim področjem, na katerem je poleg novinarske logike s komercializacijo vse bolj prisotna tudi tržna logika. Uprizarjanje moškosti v politiki je tako v čedalje večji meri podrejeno žanrom zabave in spektaklu.

Strukturiranje področja politike in položaj moških in moškosti (ter žensk in ženskosti)

Politiko v pričujočem prispevku razumemo kot eno od področij socialnega, za katero Bourdieu (2004) pravi, da ga tvori več mikrokozmosov oz. področij (religijsko, šolsko, športno, politično, akademsko, podjetniško idr.). Vsako od teh področij je notranje strukturirano (vzdolž razreda, rase, spola, nacije, če omenimo samo nekaj najvidnejših), spolna struktura pa je ena pomembnejših struktur vsakega področja. V tem kontekstu bomo spol razumeli kot način urejanja družbene prakse (Connell, 1995/2012), zato je za pričujočo analizo zanimivo pogledati, prvič, kako je spol zaznamoval področje politike in kako se je to področje spolno strukturiralo, ter drugič, kako prevladujoča spolna struktura vpliva na umeščanje agentov v njem in kako ti agenti delujejo na tem relativno zamejenem in avtonomnem področju (prim. tudi Antić Gaber, 2015).

Spolni režim na področju politike je precej jasen (zamika se šele v zadnjih nekaj desetletjih). Moški so tisti, ki so zaradi posedovanja relativno visokega deleža različnih vrst kapitala (ekonomskega, kulturnega, socialnega, simbolnega) to področje strukturirali po svoji podobi in svojih potrebah. Količina in struktura teh vrst kapitala se v času seveda spreminjata, na kar vplivajo življenjski trajektoriji in agentove dispozicije (habitusi). To sicer pomeni, da se spolni režim na področju politike spreminja, a še vedno velja Bourdieujeva ugotovitev, da dominantni agent »v strukturi zaseda tako mesto, da struktura deluje v njegovo prid« (Bourdieu, 2004b: 75). Ti dominantni agenti so na političnem področju še vedno moški. Ker v družbi deluje princip hegemonie moškosti (beli, srednji razred, heteroseksualni), ki je zasnovan na tem, da ohranja vodilni položaj teh moških, podrejenost žensk in ženskosti ter podrejenih moškosti, si določeni (lokalno in/ali regionalno obarvani) tipi hegemonie moškosti tudi v politiki še vedno lastijo dominantni položaj. Čeprav tudi veliko moških v politiki ne sodeluje, pa v tem primeru igrajo vlogo tistih, ki takšno politiko podpirajo (soudležena moškost), saj imajo od tega konkretne koristi (dividende). Takšen spolni režim v politiki (z ustrezno oblikovano zakonodajo) varuje njihov privilegirani položaj v družbi, v javnem in zasebnem življenju.

Dober dokaz tega je še vedno precejšnje strinjanje moških v Sloveniji s trditvijo, da so moški boljši politični voditelji. Njihov delež sicer upada, a je bilo takšnih leta 2011 še vedno 30,7 odstotka, medtem ko je bilo žensk, ki so se s to trditvijo strinjale, skoraj pol manj (Antič Gaber, 2016: 139). Čeprav je spolni režim v politiki le eden od spolnih režimov (polj) prek katerih se konstruira področje socialnega, pa menimo, da je eno pomembnejših, saj ima v rokah odločilne vzvode (predvsem s spreminjanjem zakonodaje), ki lahko vplivajo na zamikanje in spreminjanje spolnih režimov tudi na drugih področjih. Zato je zamikanje spolnega režima na področju politike toliko pomembnejše za možnosti spreminjanja tako lokalnega kot globalnega spolnega reda. Politika je namreč še vedno maskulina institucija, institucija, v kateri prevladuje takšen spolni režim, ki deluje v korist moških in moškosti. Tega ne trdimo samo na podlagi statističnih oz. preverljivih podatkov, ki kažejo, da je slovenska politika še vedno v rokah moških, da Slovenija še ni imela predsednice države, predsednico vlade pa je prvič dobila leta 2013 in še ta je bila na tem mestu le leto in dva meseca; do leta 2011 je delež žensk v DZ nihal med 7,8 in 13,3 odstotka in šele takrat presegel kritično maso (32 %). Navedena dejstva namreč vplivajo na veliko pomembnejše pojave in procese na tem področju: na spolu utemeljen način rekrutiranja tistih, ki na to področje vstopajo, in prakse napredovanja v njem, notranje delitve dela, načinov oblikovanja politik in postavljanja prioritet, oblikovanja praktičnih rutin in podobno.

Navedeni podatki pritrjujejo ugotovitvi, ki jo je pri raziskovanju organizacij razkrila Rosabeth Moss Kanter (1977), o velikem pomenu moške homosocialnosti pri ohranjanju vzorcev moške dominacije. Pri homosocialni reprodukciji na področju politike gre namreč za to, da moški ohranjajo svoje pozicije moči tudi ali pa predvsem tako, da se družijo in delijo isti (politični) prostor in privilegije s tistimi moškimi oz. moškostmi, ki so njim samim kar najbolj podobni, s tem pa izključujejo drugačne tipe moških in moškosti in seveda predvsem ženske in ženskosti.

Spolni režim v politiki je viden tudi v praksah umeščanja žensk in moških na tem področju, v tem, katera mesta so na voljo (na kandidatnih listah ali pri imenovanju na določene položaje) enim in katera drugim; do kod lahko sežejo eni in do kod drugi (kdo so voditelji in kdo zaseda mesta pod vrhom – učinek steklenega stropa); kdo je lahko »oče naroda« in koliko »mater županj« prenese določeno lokalno okolje; kakšen tip moškosti in ženskosti volivci in volivke v politiki podpirajo in kateri nikakor ne dobijo dovolj podpore za vstop vanjo.

Že če samo na hitro pregledamo fotografije vodilnih politikov in redkih političark v Sloveniji, je razlika očitna. Medtem ko so za slovensko politično področje (po meri volilnega telesa) primerni različni tipi moškosti (z izjemo nekaterih marginaliziranih – npr. gejevske), pa se je kot eden redkih primernih tipov ženskosti, ki je do zdaj dobil več podpore, izkazala konservativna, materinska ženskost, za katero se zdi, da se lahko vsaj delno izogne določenemu tipu personalizacije v politiki in temelji predvsem na profesionalni politični personi. Tovrstna ženskost v medijskem svetu praviloma ni seksualizirana, zato lahko ohrani nekaj več politične

kredibilnosti.

Dosedanje razprave o moškosti v politiki so se po Birgit Sauer (2010: 7–8) osredinjale predvsem na naslednje vidike oziroma dimenzije: 1. nad-representiranost moških v politiki (nominalna ali pozicijska moškost), ta izhaja iz spola kot biološke kategorije; 2. način delovanja institucij in birokratskega aparata, tj. organizacijsko dimenzijo, ki opozarja, da so moške norme in vrednote, skratka moška kultura, vključene v sam sistem; 3. na razmerja moči, odnosov in praks, tj. dimenzijo moči, ki opozarja, da so v državni politiki in njenih institucijah kondenzirani in kristalizirani odnosi moči v družbi na splošno, na spolu temelječe oblike podrejanja; 4. na politični proces (»politika-moškesti«), v katerem so moški način življenja in njihovi interesi privilegirani na podlagi zakonodaje, ki preferira določene tipe moškosti, druge pa postavlja v podrejen položaj; 5. na dejstvo, da sta državnost in moškost pojmovana kot homologna, iz česar je moškost konceptualizirana kot struktura, ki tem subjektom pušča tudi možnosti transformiranja, prilagajanja in sklepanja kompromisov. Pričujoča razprava pa poskuša v tem kontekstu ugotoviti, kateri tipi moškosti in zakaj so se oblikovali, vztrajali in ohranjali v politiki na slovenskih tleh v zadnjih nekaj desetletjih.

Pri tem se bomo oprli tudi na tipologijo dominantnih moškosti, ki jo je izdelala Charlotte Hooper (2001), ta navaja štiri modele dominantne moškosti (buržujsko-racionalistični, grški model državljana bojevnika, patriarhalni judeo-krščanski model in častni/podporni model). V politiki je buržujsko-racionalistični model nasledil model državljana bojevnika, saj so nekoč državniki, ki so sledili makiavelističnemu načelu skrivne diplomacije, utelešali model državljana bojevnika, okrepljenega s patriarhalnimi privilegiji. Vendar pa tovrstni državljani bojevniki v novem obdobju mednarodnega sodelovanja niso ustrezali potrebam mednarodnih zadev in nadomestili so jih buržujsko-racionalistični strokovnjaki (Hooper, 2001: 104), ti so v »pisarniških« zadevah prevzemali prakse, ki so nekoč veljale za ženske, kot je na primer delo za mizo. Fizičnost, mišičastost in bojevništvo tako niso bili izbrisani, temveč nadomeščeni (Carver, 2014: 119). Kot nakazuje že ime, je bistvena komponenta tovrstne moškosti racionalnost, ki je stereotipno povezana z moškostjo in javnim življenjem; abstraktno logiko trga, dominantnimi principi birokratske organizacije in vodenja zasebnega življenja; racionalnost je ideološka tema, ki združuje razred in spol ter hkrati tvori jedro moderne hegemonne moškosti (Morgan, 2005: 170). Buržujsko-racionalistična moškost kot hegemonna moškost v mednarodni politiki vse »negativne lastnosti moškosti«, kot so mačo identiteta, mizoginost in agresija, premešča na podrejene moškosti. Uprizarjanje tovrstne moškosti tako pomeni uprizarjanje moči v razmerju do bolj tradicionalnih moškosti, hkrati pa signalizira utečenost in izkušnje v političnem delovanju.

Zato je danes najbolj razširjen in uveljavljen model moškosti v politiki zagotovo buržujsko-racionalistični model oziroma globalizirana moškost (Connell, 2005), ki temelji na razumu in preračunljivosti, uveljavil pa se je v mednarodni politiki in gospodarstvu, kjer so ženske v veliki meri odsotne. Bistvena komponenta tovrstne moškosti sta habitus višjega (srednjega) razreda in racionalnost, gre za privilegira-

no moškost, ki po eni strani zavrača čustvenost tako nižjih razredov kot ženskosti, po drugi strani pa njena racionalnost in preračunljivost nadomeščata fizičnost in bojevitost, glavni značilnosti predhodnega prevladujočega modela moškosti (državljana bojevnika). Uprizarjanje tovrstne moškosti tudi zunaj političnega življenja lahko prinaša koristi (dividende); v globalizirani politiki in gospodarstvu so po Sauer (2010) namreč dominantne bela polt, moškost in pripadnost razredu hiperburžoazije (Duclos, 1998); te pa so osnova za moč in vpliv tudi na ravni države. Pa vendar se hegemoni moškosti na globalni ravni ne prevedejo preprosto v lokalne. Kot lahko vidimo po vstopu Slovenije v EU, evropska politika zahteva drugačno uprizarjanje moškosti kot državna politika v Sloveniji.

Na prikazanem konceptualnem ozadju bomo v pričujočem besedilu poskusile identificirati v domači – slovenski – politiki prevladujoče modele moškosti, kako so v določenih zgodovinskih obdobjih nastajali, se modificirali in prepuščali prostor drugim. Zanimalo nas bo predvsem, kako so se v različnih obdobjih v tipičnih homosocialnih okoliščinah oblikovali določeni modeli politične moškosti v Sloveniji in kateri so bili; kako so ohranjali svojo dominacijo v politiki; ohranjali status quo, onemogočali vstopanje »drugačnih« moškosti (predvsem marginalizirane in podrejene) in ženskosti na »njihovo področje«.

Politične moškosti v socialistični Jugoslaviji

Z vidika nominalne, pozicijske moškosti je bila povojna jugoslovanska politika moška politika. Politično oblast so v novi državi zasedli tisti, ki so v vojni zmagali, a čeprav so ženske v vojni (v neposrednih spopadih in v zaledju) odigrale pomembno vlogo in čeprav so z ustavo leta 1946 dobile aktivno in pasivno volilno pravico in čeprav jih je bilo v prvih povojnih letih v najvišjih partijskih organih od 30 do 40 odstotkov (Jeraj, 2011: 66), jih je na prvih volitvah kandidiralo izjemno malo, zato jih je bilo tudi v ustavodajni skupščini Ljudske republike Slovenije le 8,3 odstotka. Kar je še bolj povedno in govori o tem, kako delujejo homosocialna moška okolja in razmerja moči na »pravila igre« v politiki, je to, da sta praviloma za vsako delegatsko mesto kandidirali dve osebi, le v primeru nekaterih močnih moških kandidatov samo po eden (Vrečko in Antić Gaber, 2011: 84). To so bili praviloma vojni tovariši, pomembni borci narodnoosvobodilne vojne in člani komunistične partije. Čeprav je nova oblast v marsičem na formalni ravni (v ustavi in zakonih) položaj moških in žensk izenačila, pa to še ne pomeni, da je bila pripravljena za dejansko izenačitev storiti pomembne korake; po navadi so za to nalogo delegirali kakšno žensko iz svojih vrst in torej na njo oz. na ženske prevalili delo in odgovornost (Jeraj, 2011), ki bi v osnovi morala biti tudi ali predvsem stvar moških.

Tovariško-herojska moškost povojnega obdobja

Leta 1945 izvoljena nova oblast v Republiki Sloveniji je torej imela povsem določeno poenoteno komunistično in partizansko podobo. Naj povzamemo opis Primoža Kozaka po Božu Repetu (2003: 242):

Sredi košatih, mladostnih mož zmagovite vojne, polnih trdnega prepričanja, da je zadnji cilj že na dosegu rok, razgretih, dinamičnih in udarnih, v svetlih uniformah in s škornji iz mehkega črnega usnja, ... ki so bili zmagovalci, čutili je bilo, da prihajajo iz dolge in težke bitke, bili so nova slovenska oblast, zdelo se je, kot da so skoraj sami presenečeni nad razsežnostjo svojega dejanja, ves patos zmagovitega prodora v zgodovino jih je nosil.

Podobe moškosti, ki jih je mogoče razbrati iz navedenega opisa, pričajo o pomenu izkazovanja prave herojske podobe njihove fizičnosti, izklesanosti teles (prim. Nye, 2007: 423), sposobnih ne samo boja, ampak tudi zmag, s tem se v marsičem razlikujejo od žensk in kakšnih drugih bolj feminiziranih podob moškosti in dokazujejo, da so le takšni primerni zasesti tudi mesto oblasti.

Zato ne preseneča, da so svojo povojno oblast gradili na temeljih vojnih let. Na vodilna upravna in politična mesta so postavljali člane komunistične stranke, predvsem pa najzvestejše soborce iz partizanskih vrst, ki so uživali veliko zaupanje jugoslovanske oblasti. Tudi med pristaši partizanskega boja in žrtvami okupatorjev se je izoblikovala svojevrstna hierarhija s partizanskimi borci na vrhu in drugimi pripadniki odporiškega gibanja pod njimi (Vodopivec, 2006: 317). Kameradstvo oziroma tovarištvo, ki se je kalilo že v predvojnem ilegalnem delu, se je v času druge svetovne vojne okrepilo in postalo edini normativ oz. skoraj edini pogoj za vstop v polje politike in predvsem za prevzemanje najvišjih političnih funkcij.

Podobno kot v času prve svetovne vojne so se tudi v naslednji med vojaki spletle posebne vezi. Vojne so družbeni pojav, ki so vztrajno povezane predvsem z moškostjo. Moški so postali soborci, moškost pa je postala eksplicitno povezana z militarizmom in nacionalizmom. Moški so v času vojne vstopili v homosocialni svet, se osvobodili agresorjev in sprostili živalske nagone, v sebi naj bi našli pravo naravo bojevnika (Mosse, 1996: 110). Borci naj bi izkusili individualno svobodo, prosto vseh družbenih imperativov, saj so vendarle gledali »smrti v obraz« (Mosse, 1996: 111). Številni borci so tako v svojih spominih opisovali eksistencialističnost izkušnje.

Doživljam posebne vrste regeneracijo svojega osebnega življenja. Doma, v šoli, v mestnih formah in formulah bi bil brez tega energičnega preobrata, ki ga pomenja partizanstvo, še naprej izročen demoničnemu mehanizmu tako imenovanih intimnih položajev. Vsakdo med nami se je posiljeval v družini, med sorodniki, med znanci, pristaši, celo med prijatelji in neprijatelji. Tu

pa sem grobo in radikalno razbremenjen in slečen vsega nepristranega. Tu živimo v eni sami naravni smeri. Med nebom in zemljo živimo, upamo in se bijemo za eno samo elementarno idejo. Vsakdo med nami je reduciran na svoje bistvo, iz dneva v dan vedno bolj človeški. Zato živimo tvegano, v vedno novih nepreračunljivih položajih. Zato smo prisiljeni, da se nepretrgoma iz oči v oči srečujemo z usodo. (Kocbek, 1949: 138)

Posvečeni v tovarišijo bodo v njej vztrajali tudi po vojni. Ohranjale se bodo zgodbe, ki so pričale o herojski moškosti partizanov, njihovi požrtvovalnosti v imenu naroda in pogumu. Tako v vseh spominih najdemo spomine na solidarnost tovarišev, ki si delijo zadnje cigarete, sledijo svoji dolžnosti v svoji neizprososti do sebe in drugih, so do konca predani partiji in višjim ciljem.² Josip Vidmar (1979: 413) o Edvardu Kardelju pravi:

Vprašanje hrane in kaje[nja], ki nas je precej zaposlovalo, njega ni vznemirjalo, čeprav je bil kadilec tudi sam. In ravno v zvezi s cigaretami naj opišem zanimiv dogodek. Nekoč je brskal po svojem nahrbtniku in se nepričakovano razveselil, ker je zatipal tok za naočnike. Spreletelo ga je upanje, da je naletel na rezervo. Odprl ga je nervozno in v hipu nenavadno zardel. Iz toka so se vsule cigarete, s katerimi je bil zatrpan. V zadregi, ker bi ga bili mogli imeti za sebičnega skrivača, se je hipoma odločil, nas preštel in zložil toliko kupčkov cigaret, kolikor nas je bilo, in nam jih nato izročil. »In kaj bo ostalo zate?« smo ga vprašali, ker smo vedeli, da kadi. »Jaz ne bom več kadi,« je mirno izjavil.

Mosse (1996: 11) ugotavlja, da je moškost v službi višjih idealov, med katerimi je zagotovo prevladovalo domoljubje, ki je postalo sestavni del zgodovine moderne moškosti, v 20. stoletju pa postane njegov izrecni del tudi agresivni nacionalizem, ki v svoje središče postavi borca za nacionalni karakter. Temu pritrjuje tudi Jeff Hearn (2015: 82), ko pravi, da so bili moški, narod in država pogosto razumljeni kot nerazdružljivo povezani. Zato ni presenetljivo, da je bilo tudi za vse jugoslovanske prvoborce domoljubje³ med višjimi cilji. Josip Broz Tito v oceni osebnosti Edvarda Kardelja zapiše, da se ta bolj zanima »za Slovenijo in premalo za Jugoslavijo« (Pirjevec, 2011: 377). Tudi Đilas opisuje, da pri nobenem jugoslovanskem narodu

---

² O Borisu Kidriču in Edvardu Kardelju Josip Vidmar zapiše (1979: 403) »... da je treba obema prijateljema priznati posebno revolucionarno svetništvo, ki se je odražalo v tem neodjenljivem, nesmiljenem vztrajanju pri veliki stvari njunega življenja, kateri sta služila od mladih, mladih nog,« ali pa: »Za cilj svobode so bili vsi revolucionarji pripravljeni žrtvovati tudi svoje družinske člane.« (Vidmar, 1979: 416)

³ Tako Kocbek (1949: 21) v svojem dnevniku zapiše, kako ga je pretresel pogled na »stotine obo-roženih Slovencev, ki so se proti vsem navadam našega mišljenja in čustvovanja in modernemu nasilju navkljub zbrali v slovensko uporniško tovarišijo. Zdaj šele sem občutil, da je v naši zgodovini nastal definitiven prelom. Puška v njihovih rokah ni le obrambno sredstvo proti okupatorju, temveč je simbol nove sile v Slovencih.« (Kocbek, 1949: 21)

ni bilo takšne samozavesti in takšnega ponosa pri rojstvu lastne države, kot je bila pri Slovencih (Đilas, 1995: 341).

Mladi in strastni partizanski funkcionarji, ki so prevzeli novo oblast, so v prvih povojnih letih zgolj nadaljevali z dejanji, ki so se izkazala za uspešna v vojnem času. V tej herojski moškosti, če jo lahko tako razumemo, ni bilo pričakovati veliko prostora za čustva. Zato nas v spominih nekoliko preseneti omenjanje čustev, ki pa kljub očitni intimnosti med udeleženci, izraža predvsem distanco med njimi.

Tisto noč sva se s Kardeljem – bilo je po našem porazu – objela prvič v življenju. Drugič in zadnjič pa se je to zgodilo pri pogrebu njegovega sina Boruta, ko sem pristopil k njemu, mu stisnil roko, on pa me je ihte objel; toda pomiril se je takoj in se zaprl v obvladano žalost. (Vidmar, 1979: 426)

Zdi se, da je pomanjkanje intimnosti nadomestil humor: »V takih in podobnih pogovorih se je razvilo med nama živo tovarštvo, ki je bilo popolnoma svobodno, sproščeno in polno humorja, igre.« (Vidmar, 1979: 382)

Zaupljivost naj bi omejevala partijska disciplina:

Prekleta baraba! Psovka, s katero je povedal vse: da me je spregledal in da ga lovim zaman. In preveč preprosto in še, da je vse moje početje nesramno in pobalinsko. Nato sva se smejala oba. In ni mi zameril mojega preizkušanja ... (Vidmar, 1979: 377)

Partija je namreč od svojih članov zahtevala, da hierarhijo v oblasti popolnoma upoštevajo, tako je npr. Stane Kavčič (1988: 474) kritično pisal o »zvestobi in predanosti ter hlapcih revolucije«, in bil tudi zato, ker se ni prilagodil tedanjim tokovom, odstranjen z oblasti.

Partizanska herojska povojna moškost (razen redkih izjem) pa v nasprotju s številnimi revolucionarnimi elitami ni bila egalitaristična. To denimo velja za Kardelja, ki je vztrajal v revolucionarno romantičnih in egalitarističnih pričakovanjih skrajne levice dvajsetih let in bil odklonilno razpoložen do vsega meščanskega ali malo-meščanskega, tako naj bi imel zlasti vzvišen in odklonilen odnos do inteligence (Pirjevec, 2011: 373). Vendar pa je po vsej verjetnosti bila to bolj izjema, številni pripadniki partizanske elite so bili namreč meščanski sinovi in tudi tisti, ki temu krogu niso pripadali, so se jim, vsaj v izražanju okusa želeli pridružiti. Tako so številni politiki potem, ko so se namestili v najbolj elitnih vilah Ljubljane, te želeli tudi izbornopremeti. Nekateri od njih so si umetniške slike izposodili kar iz državnih galerij (Repe in Prinčič, 2009: 209). V prostem času pa so se tovariši izredno radi ukvarjali tudi z lovom, ki je bil pred vojno pravzaprav *par excellence* meščansko oziroma celo plemiško preživljanje prostega časa. Lov je bil tako ena najprestižnejših dejavnosti vrha jugoslovanske politike (Repe, 2003: 250), kar se je skladalo z njihovo zaželeno, oboževano in visoko cenjeno podobo herojske moškosti; le da takrat niso več

Tito in Maček na lovu. Foto: Leon Jere. Fotografijo hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije.

zvesto poživiljala Kidričeva žena Zdenka, se pravi naša draga partizanska tovarišica Marjeta, ki je za našo družbico žrtvovala tudi veliko nočnih ur.« (Vidmar, 1979: 394) Le redkim (Vida Tomšič, Zdenka Kidrič) pa je uspelo zasesti kakšen pomemben položaj. Iz tega je povsem jasno razviden spolni režim v tedanji jugoslovanski politiki, v kateri so pomembne pozicije iz vojnega obdobja obdržali moški (partizani), močne ženske, heroine, partizanke, ki so se med vojno izkazale, pa so (razen nekaterih izjem) po vojni lahko v novi državi in njeni politiki igrale le vloge v ozadju (kot tajnice ali pomožno osebje).

Toda v povojni slovenski družbi v nasprotju z Zahodno Evropo ni nastopil t. i. manko oblasti (*power hole*), saj je še vedno obstajal notranji sovražnik. Medtem ko je drugod v povojni Zahodni Evropi »patriotični pacifizem« začel spreminjati razumevanje moškosti v manj agresivno obliko (Horne, 2004: 32), se v Jugoslaviji pacifikacija družbe ni v celoti zgodila. Vojno stanje se je podaljšalo za celo desetletje, herojska moškost je morala odločno obvarovati Jugoslavijo. Po sporu z Informbirojem je bil na vrsti obračun s Stalinovimi privrženci. Vojno stanje z Avstrijo se je s posebno odločitvijo predsedstva zvezne skupščine končalo šele leta 1951 (Vodopivec, 2006: 339).

V petdesetih letih se je nadaljeval obračun s t. i. informbirojevci, nato pa s katoliškimi duhovniki, izobraženci in ustanovami, ki so postale žrtve obnovljenih protiverskih in proticerkvenih ukrepov (Vodopivec, 2006: 341). Medtem ko se je drugod po Evropi odvijala pacifikacija, je ta na Slovenskem umanjala, prav tako je umanjalo tudi kakršnokoli umeščanje novih moškosti v povojni družbi, saj dileme okrog tega, kdo je predstavnik dominantne moškosti, ni bilo.

ubijali nasprotnikov, ampak so lovili in ubijali živali.

V tej partizanski/herojski moškosti slovenskega političnega vrha seveda ni bilo prostora za ženske. V sam vrh komunistične stranke so bile pripuščene le nekatere redke predvojnne komunistke in žene najvidnejših predstavnikov partije (Jeraj, 2005: 324). Toda čeprav so bile družice oziroma žene najvišjih politikov v državi in so občasno zasedale zelo visoke položaje v slovenski politiki, so te v ozadju služile bolj kot organizatorke kulis, za katerimi nastopajo njihovi možje. »Omizje je skrbno in

Podaljšano vojno stanje, ki potrebuje vojaka, in tako jasno opredeljena hegemonna moškost, se nadaljuje še v petdeseta in šestdeseta leta. Razmere v petdesetih letih so zaostriili mednarodni dogodki zlasti v zvezi s položajem Trsta in Svobodnega tržaškega ozemlja ter vstaj na Poljskem in Madžarskem. Sredi petdesetih let so v Komunistični partiji potekale nove čistke in zaostritev partijske discipline. Šele konec petdesetih in v začetku šestdesetih let so se napetosti začele umirjati. Toda Jugoslavija je bila v prvi polovici šestdesetih let še vedno v dobršni meri policijska država, politične elite pa je pretresal razkol med trdim demokratičnim centralizmom in novim Kardeljevim konceptom socialističnega samoupravljanja (Vodopivec, 2006: 362).

Vztrajanje herojske moškosti in skrbno nadzorovano rojevanje lokalne različice »birokratsko-buržajske« moškosti

Že konec 60. let se začnejo uveljavljati politiki mlajše generacije, ti naj bi nasledili predvojne revolucionarje ter seveda zavarovali in ohranili socializem in Jugoslavijo. Generacija politikov, ki se je kalila v mladinskih partijskih vrstah (SKOJ), pa je vsaj z nekaterimi izjemami imela nove ideje, ki so se odmikale od starih začrtanih poti (Repe, 2003: 90). Med temi izjemami je bil tudi Stane Kavčič, ki mu je uspelo med letoma 1967 in 1972 postati najbolj priljubljen politik v Sloveniji, četudi je spadal med tiste, ki, kot trdi v svojih dnevniških zapisih, »niso imeli neposrednega dostopa do politikov najvišjega kova.« O Titu namreč zapiše, da sta se vedno pogovarjala »preko drugih ljudi« (Kavčič, 1988: 24). S tem se potrjuje, kako močno je bilo področje politike takrat zamejeno, kako ekskluzivni so bili vstopni pogoji in kako se je vojno »kameradstvo« le s težavo in počasi umikalo novim, sodobnejšim oblikam političnih zavezništva, kakor tudi novim podobam moškosti.

V nastopih in političnih idejah Staneta Kavčiča je bilo zaznati usmerjenost v prihodnost in ne v herojske vojne dni. Zanj pravijo, da je v nasprotju s prejšnjo generacijo politikov znal poskrbeti za lastno promocijo, da se je rad udeleževal javnih srečanj z znanimi športniki in umetniki ter tudi s širšo javnostjo (Repe, 2003: 279). Kardelj naj bi bil užaljen zaradi popularnosti Staneta Kavčiča in mu je skupaj z nasprotniki večkrat očital, da »jaha na valovih populizma« (Repe in Prinčič, 2009: 163). Za Kavčiča velja, da je bil med prvimi, ki so v javne nastope in politično komuniciranje vnašali »odkrito besedo«, sočen jezik in prisposodbe, ki so bile ljudem všeč, v nasprotju s siceršnjimi duhamornimi in grozečimi političnimi govori (Repe in Prinčič, 2009: 209). Ker je njegov čas sovpadel z vzponom »TV zaslona«, je to zagotovo pripomoglo k njegovi priljubljenosti. Zagovarjal je »liberalne ideje« v gospodarstvu in političnem življenju in več političnega pluralizma, več teže pri odločanju pa naj bi imelo tudi politično vodstvo v posameznih republikah.

Generacijsko je bil njegov sopotnik Stane Dolanc, ki pa je bil v svojih političnih pogledih in delovanju na precej bolj trdi partijski liniji. Stane Dolanc, ki se je rad pohvalil, »da ne vidi ne levo, ne desno, ampak samo naravnost«, »kontrolor množic«, kot so ga imenovali drugi, je prav tako pazil na svojo javno podobo. Rad je igral košarko in nogomet, ne pa tenisa, ker naj bi bil ta buržujski (Repe, 2003: 290). Prav tako je rad gobaril in bil je lovec, v javnosti so krožile govornice, da je to človek, s katerim ni varno iti na lov na medveda (Pirjevec, 2011: 610).

Toda stara herojska generacija seveda ni privolila v takojšnjo zamenjavo, čeprav se je nova garda polna optimizma podala v ofenzivo za prenovo družbe, šlo naj bi za »obračun s stalinizmom«, kot je zapisal Stane Kavčič. Nove razmere v Jugoslaviji so potrebovale več znanja in povzročile so, da se je nakazoval nov tip hegemonne moškosti, pri kateri naj bi glavno vlogo prevzeli strokovnjaki in menedžerji, nakazoval se je »tehnokratizem« (Pirjevec, 2011: 513). Nova generacija politikov je brez izjem izjemno cenila izobrazbo. Celo Stane Dolanc se je na skrivaj in brez dovoljenja partije vpisal na študij prava (Repe, 2003: 285). Mlajši opozicijski politiki so namreč menili, da novih nasprotij v družbi ni bilo več mogoče razreševati na stari, kot pravi Pirjevec, kominternovski način, torej z disciplino, regresijo in sabljo. Družba konec 60. in v začetku 70. let prejšnjega stoletja se je hitro spreminjala, sovražniki so izginjali in s tem tudi potreba po herojski moškosti. Toda stara garda je, ko je opazila, da mladi postajajo prenevarni, na nove izzive odgovorila prav na ta način, z boljševidnimi metodami (Pirjevec, 2011: 513). Generacija revolucionarjev je v sedemdesetih letih obračunala z generacijo sinov. Stane Dolanc, ki se je uveljavil kot Titov naslednik, pa je »vladavini ... dajal energijo alpinista in okrutnost lovca na male živali« (Pirjevec, 2011: 609). Takšno stanje duha se je odražalo tudi v zaporih. Medtem ko v jugoslovanskih zaporih proti koncu 60. let skoraj ni bilo več političnih zapornikov, pa jih je bilo za njihovimi zidovi sredi 70. let verjetno več kot v katerikoli drugi vzhodnoevropski državi, z izjemo Sovjetske zveze (Pirjevec, 2011: 625). Z njimi so obračunavali na star partizansko-partijski način, tako da so se po političnih odstavitvah mnogi lahko bali za svoja življenja (Kavčič, 1982: 58).

Zato se herojstvo, vojne izkušnje in partizanstvo, ki so veljali kot pomembni vstopni pogoji v povojno politično življenje, v 70. letih soočajo z novimi usmeritvami, kjer v ospredje stopata znanje, širša, predvsem tehnična izobrazba, in miselnost, ki je mehčala do tedaj trdi demokratični centralizem kot način vodenja države in politike. Doba potrošništva je na piedestal postavljala nove vrednote in potrebovala nove načine delovanja, zahtevala je korporativno moškost, v politiki pa buržujsko-racionalistični model moškosti.

S Titovo smrtjo v 80. letih še nekaj časa ni bilo opaznejših opozicijskih gibanj, kljub temu pa je zaživela močna civilna družba, ki je imela svoj zametek v raznih alternativnih gibanjih.

Herojska moškost – druga izdaja

Politične in družbene spremembe so se iztekle v osamosvojitve Slovenije, dogodki so poskrbeli, da je v teh časih svoj prepород doživela tudi herojska moškost, ki je zagotovo črpala in se navduševala v tradiciji partizanstva.⁴ Podobno kot je partizansko gibanje pomenilo prepород slovenskega nacionalnega karakterja, naj bi enako vlogo imeli nekateri politiki v vojni za osamosvojitve. V spominih nekaterih akterjev tako lahko spet beremo odlomke, podobne partizanskim. Osamosvojitvena vojna naj bi spremenila slovenski narodni značaj, ki naj bi bil nagnjen k pasivnosti in strahopetnosti. Večina politikov naj bi tako v tistih časih »bila daleč od odločnosti«, v slovenskem narodnem značaju pa naj bi se skrivali nezanesljivost in strahopetnost (Janša, 1992: 135–137). V nasprotju z maloštevilnimi odločnimi in pogumnimi politiki naj bi tako v slovenski politiki po Janševem mnenju prevladovali neodločneži in neresneži, kot kontrast njegovemu načinu delovanja pa opiše delovanje Jožefa Školča, »ki je bil po celonočnem veseljačenju močno pretresen nad razdejanjem, ki naj bi ga v noči po osamosvojitvi za seboj pustili tanki, vendar še vedno ne čisto prepričan, da se to res dogaja« (Janša, 1992: 165). V časih, ki so puščali odprte vse možnosti, je tako kot partizanski heroji pred njim uprizarjal domoljubje:

Nikoli se ne bomo vdali. ... Mi smo doma, agresorji pa bodo prej ali slej spoznali, da so na tuji zemlji, da samo tanki in letala niso dovolj, da morajo jesti in piti in vsako noč jih bo manj. (Janša, 1992: 173)

Predvsem pa je Janša izražal neupogljivo vdanost ciljem, nekaj, kar je bilo značilno za partizanske heroje:

Vendar pa imam sam postavljeno precej ostro mejo. Ko gre za zadeve, v katerih verjamem, za pomembne stvari, za katere si prizadevam že od leta 1988 in zaradi katerih sem tudi v politiki, potem ne kalkuliram. (Golob, 2003)

Akterje torej zaznamujeta pogum in akcija. Janša tako na primer piše, kako je v spopadu pri Rušah, kljub temu, da je bil minister, v boj posegel tudi sam. Najprej z ostrostrelsko puško, nato z metalcem raket RPG-22 (Janša, 1992: 176). V času vojne ljudstvo potrebuje junake in ravno zaradi njihove »odločnosti, treznosti in avtoritarnega nastopa« naj bi laže prenašalo grozljive dneve (Kacin, 1991: 85). Zato ni nič nenavadnega, če je ljudstvo katerega od osamosvojitvenih junakov primerjalo s partizani: »Maček je bil drugačen, od novih mu je najbolj podoben Janša. Rad je prišel v uniformi, bil je strog in natančen možakar, nisi se mu smel zameriti.«

---

⁴ Spomine na to obdobje v svoji knjigi spominov opisuje tudi Aleš Čerin (1999: 283–284).

(Štamcar, 2012)

Herojska moškost takrat izpostavljenih politikov pa ni bila omejena samo na posege v spopadih z jugoslovansko armado, ampak so jo njeni akterji uprizarjali tudi zunaj tega konteksta. Takratni generalni sekretar Čerin se spominja, da sta Bavčar in Janša v javnosti pogosto nastopala v uniformi, ter dodaja, da so ju ženske opazovale z občutkom varnosti in se ju hkrati tudi bale, saj sta več kot očitno kazala željo in odločnost, da za vsako ceno uresničita projekt osamosvojitve (Čerin, 1999: 284–285).

Ženske so bile tudi v obdobju osamosvojitve po mnenju številnih pomembnih sopotnikov tistega časa zgolj obstranske akterke. Za ženske in ženskost v času nove slovenske herojske moškosti ni bilo prostora v politiki. Nekatero vidne politične akterke, predstavnice civilne družbe ali pomembne komentatorke dogajanja s konca 80. let, kot so

Janez Janša in Igor Bavčar. Foto: Nace Bizilj. Fotografijo hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije.

Sonja Lokar, Vika Potočnik ali Spomenka Hribar, če omenimo samo nekaj najbolj prepoznavnih, so bile, ko se je po volitvah delila politična pogača, praviloma prezrte celo v svojih vrstah.

Tudi v herojski moškosti iz 90. let lahko prepoznamo odsotnost čustev, Jelko Kacin tako v enem svojih intervjujev na vprašanje, od kod mu tako samoobvladovanje na novinarskih konferencah, odgovori:

Nekateri to štejejo kot posebno odliko, moja žena pa pravi, da sem preveč hladen. Po mojem gre preprosto za nujnost samokoncentracije, maksimalne zbranosti, zaradi katere v takih trenutkih človek ne popusti. Če razum popusti, so reakcije lahko čustvene, za tako resne razmere pa čustva nikoli niso primerna. (Kacin, 1991: 42)

Podobno so sopotniki ugotavljali tudi za Janeza Janšo. Janez Janša v svojih spominih zabeleži, kako se je počutil po grožnji generala Rašete, ta je namreč zagrozil » ... sada se konačno kreće. Za dva sata bićete gotovi.« Janša se spominja, da ga pogovor ni ravno prestrašil, potolažil pa tudi ne (Janša, 1992: 168).

Heroji osamosvojitvene vojne so v nasprotju s partizanskimi heroji živeli v

demokraciji, kjer je volja volivcev in volivk negotova, spomin na zasluge pa hitro zbledi. Disciplina in avtoritarnost, ki sta pripadali herojem druge svetovne vojne in s katerima so uspešno ohranjali oblast, sta bili v nasprotju s svobodo in demokratičnimi standardi nove večstrankarske in politično pluralne družbe. V miru in drugačnih družbeno-ekonomskih razmerah so volivke in volivci začeli nagrajevati drugačne politike. Heroji z odločno in avtokratsko držo so si sicer zavzeto začeli prizadevati za nov cilj – zmago na volitvah –, toda ta se jim je začel izmikati. Bavčar se je recimo že v letu 1992 prelevil iz uspešnega koordinatorja v vodjo miniaturne stranke (Todorovski in Sovdat, 2009: 106), Janez Janša pa je vstopil v stranko s 1500 člani (Golob, 2003). V novih razmerah naj bi tako junaki vojne prepoznali, da vlada v njihovih strankah »pomanjkanje pozitivnega aktivističnega vzdušja«, v njej naj bi se nahajali socialno dobro situirani ljudje, ki so se politike lotevali nepoklicno in brez političnih ambicij (Todorovski in Sovdat, 2009: 122).

Janezu Janši je v naslednjem desetletju v nasprotju z Bavčarjem v svoji stranki uspelo uvesti strogo disciplino in se umestiti kot nenadomestljiv. To priznavajo vsi člani stranke, nekdanji član Miha Brejc (Karba, 2012) ugotavlja, da »je v SDS Janez Janša daleč prvi. In potem dolgo ni nikogar. Je pač ključna oseba stranke.« Član stranke Vinko Gorenak (2014) pa: »Še nikoli nisem srečal nikogar znotraj SDS, ki bi si želel naslediti Janeza Janšo na čelu SDS.«

Tudi v principih delovanja nekaterih politikov v novem tisočletju se tako kažejo strategije, zelo podobne tistim iz 50. ali 60. let – jasna razmerja moči in hierarhija v stranki, s katero komunistična partija ni imela težav.

Herojska osamosvojitvena moškost ima podobno kot partizanska veliko privržencev, ti jim zvesto sledijo ne glede na vsa zlonamerna natolcevanja in afere. Za mnoge je Janez Janša ostal »simbol ljudskih src in moralni zmagovalec« vseh bitk, za njim in pred njim.⁵ Prav tako so Bavčarjevi privrženci ugotavljali, da je tudi ta ostal kar nekaj časa »kralj eldeesovskih src« in izbranec »navadnih« članov LDS, saj naj bi veljal za prijaznega ljudskega človeka, ki naj bi na strankarskih kongresih doživljal ovacije (nasprotno na primer kot Anton Rop) (Todorovski in Sovdat, 2009: 141). S tovrstno moškostjo je povezan močan čustven naboj, ki skoraj nikogar ne pušča hladnega.

V svojem delovanju so osamosvojitveni heroji podobni eliti iz 50. let tudi v tem, da večinoma skrivajo svojo zasebnost oziroma jo javnosti dostavljajo zelo odmerjeno. V to primerjavo pa spada tudi način preživljanja prostega časa, npr. z lovom (Todorovski in Sovdat, 2009: 126). Lovska in ribiška srečanja so še vedno bila imenitna priložnost za neformalno lobiranje (Todorovski in Sovdat, 2009: 127), medtem ko drug izbor ostajata pohodništvo in plezanje (Janša in Kacin, npr., fotografije teh dejavnosti objavljata tudi na spletu).

Njihov princip delovanja najbolj razkriva pronicljiv opis Bavčarjevega delovanja,

---

⁵ Glej blog Tatjane Malec, dostopen na: <http://www.rtvsl.si/blog/karolina/janez-jansa-je-simbol-ljudskih-src-in-moralni-zmagovalec/65749/> (30. november 2016).

ta naj bi v nasprotju z drugimi poslanci v DZ rad »šprical« obveznosti v poslanski klopi in raje svoj dragoceni čas namenjal večjim in pomembnejšim projektom, koordiniranju, povezovanju, usklajevanju in lobiranju (Todorovski in Sovdat, 2009: 128). Čerin (1999: 253–254) Janšo in Bavčarja označi za »nerazdružen par«, ki sta:

stalno tiščala glavi skupaj kot dva šolarja, ki si gledata v zvezke, si marsikaj pošepetala, pogosto pa hodila iz dvorane k telefonu. Glede na marsikateri razplet seje je bilo jasno, da so bile stvari dogovorjene in zlobirane že prej, pri čemer je bilo zelo jasno, da skoraj nobena pomembnejša zadeva ne bo šla skozi vlado, če je ne bo podprl Bavčar ali Janša.

Bavčar naj bi med kolegi veljal za zvitega, iznajdljivega in drznega, človeka, ki si upa hoditi po robu, po potrebi obiti hierarhijo in se raje zanesti na nekdanje sošolce in prijatelje, iz česar je jasno razviden homosocialni princip povezovanja. Toda kar je prednost v vojni, je slabost v miru (Todorovski in Sovdat, 2009: 109). Pomanjkljivosti tovrstne moškosti se kažejo v pomanjkanju empatije, kar zna biti problem v času vodenja vlade v miroljubnih in ne ogrožajočih razmerah.

Tranzicijske in posttranzicijske moškosti

V 80. letih prejšnjega stoletja se slovenski kulturni in politični prostor oddaljuje od jugoslovanskega samoupravnega socializma. Kot na primeru revije Jana opaža Breda Luthar (2008), je popularna kultura že od druge polovice osemdesetih let oblikovala diskurzivni kontekst kulturnega nacionalizma. »Diskurz državljanstva, utemeljen v slovenski nacionalni kulturni čistosti, ni bil rezultat odcepitve od Jugoslavije in osamosvojitve, temveč prej obratno.« (Luthar, 2008)

Ta odmik se dogaja na dveh oseh: domačijsko-nacionalistični, ki poudarja slovensko nacionalno identiteto in »slovenske« (domačijske) vrednote, pri kateri gre za obračanje navznoter, k slovenstvu, konservativnim politikam in krščanstvu, ter po osi kozmopolitskosti, kjer gre za preseganje jugoslovanskega okvira z obračanjem na zahod, torej k mednarodni politiki, transatlantskim povezavam, evropski skupnosti in liberalnim demokracijam.

Vzporedno s tem procesom se začne tudi v slovenskem revijalnem tisku, predvsem v reviji Jana (Luthar, 2008) graditi na vzpostavljanju sistema domačih, slovenskih zvezdnikov in zvezdnic, med katerimi so tudi politiki in političarke. Čeprav se v tem sistemu pojavljajo tako stari kot novi, opozicijski politiki, morajo prav zadnji svojo legitimnost graditi na »običajnosti in podobnosti z ljudstvom« (Luthar, 2008). Diskurz v Jani tako temelji na egalitarnem etosu, ki »priča o strategiji samouprizarjanja kot navadnega človeka z navadnimi problemi, občutji, željami«. Slovenski politiki so v Jani nastopali kot navadni »Janezi«, prikazani doma z družino, pri športnih aktivnostih, s poudarjanjem skromnosti in delavnosti, politika pa je predstavljena kot heroični moški projekt.

Na splošno je moškost, ki jo tekstualno upodablja Janine fotoreportaže, ambivalentna različica moškosti, ki ni niti v celoti v skladu s tradicionalno moškostjo (ki jo označujejo fizično delo, heroizem, tesna zveza z naravo in dejavnosti v naravi, pogum in neomajnost, tekmovalnost in šport), niti z antiheroično moškostjo »novega moškega« (ki jo označujeta ironična samorefleksivnost in pripoznanje svoje šibkosti). Podoba oscilira med obema nocijama moškosti, čeprav se različne verzije uprizorjene moškosti povezujejo z različnimi političnimi diskurzi, ki jih reprezentirajo politiki. (Luthar, 2008: 173)

Domačijske moškosti poosamosvojitvene opozicije

V diskurzivnem kontekstu nacionalizma v politiki lahko predvsem v obdobju Demosa zaznamo domačijske politične moškosti, ki prek krekovskega diskurza slovenstva poudarjajo tradicionalne slovenske vrednote, utemeljene v krščansko-demokratski politični usmeritvi. Kmetstvo oziroma kmečki etos nastopi kot »nosilec in esencialno jedro slovenstva, ki se utemeljuje na tradiciji slovenskega naroda« (Vezovnik, 2009: 145).

V kolektivni zavesti, ki jo reproducirajo diskurzi, se Slovenci istovetijo z majhnostjo, nebogljenostjo, obrobnostjo in provincialnostjo, ki ji neprestano grozi tujec. Ta se v krekovskem diskurzu kaže kot idealizacija domačijskega etosa, ki visoko vrednoti dom in družino kot temelja identifikacije s slovenstvom. (Vezovnik, 2009: 152; za podobno analizo gl. tudi Dežman, Hudales in Jezernik, 2008)

Primer domačijske moškosti, ki politično moškost gradi na poudarjanju kmečkega porenja, je Ivan Oman, predsednik Slovenske kmečke zveze, ki jo je vodil od ustanovitve leta 1988 do leta 1992, ko je vodenje prevzel njegov zet Marjan Podobnik. Pozneje podpredsednik Demosa, član predsedstva Republike Slovenije in poslanec v prvem mandatu državnega zbora Republike Slovenije, je ves čas poudarjal svoje kmečko porenje. Božo Repe ga v knjigi Prvi predsednik (Biografija Milana Kučana) opisuje kot kmeta konservativnega prepričanja, v knjigi pa je naveden Omanov citat o čakanju na prisego v skupščini, na katero so čakali ure: »Jaz sem potem odšel, sem moral pomolsti krave. ‚Pokličite me,‘ sem rekel, ‚ko bomo na vrsti,‘ in sem prišel kasneje nazaj.« (Repe, 2015: 254)

Kot bomo videli pozneje, je pri večini politikov, predvsem pa pri tistih, ki uprizarjajo domačijsko moškost, ključno poudarjanje skromnosti in navezanosti na dom in družino, ter nekakšno zavračanje prestiža, ki naj bi ga ponujal svet državne in mednarodne politike. Oman npr. izjavi: »Tedaj sem imel šestdeset let. Kot član predsedstva sem bil ‚gospod‘. Hoteli so mi dati šoferja, pa sem rekel, naj mi dajo

en avto, bom sam vozil. In so mi dali renoja, bolj starega. Z njim sem prevozil vso Slovenijo.« (Repe, 2015: 255) Po odhodu iz politike se je vrnil na kmetijo, kjer, kot so zapisali v Playboyu leta 2008, »pomaga svojemu sinu na kmetiji, kjer imajo kar 40 molznih glav živine. Politike ne pogreša, čeprav je na lokalni ravni še vedno v občinskem odboru SLS, a ni bil že na kar nekaj sejah.« (Stojilkovič, 2008)

Podobna domačijska moškost, ki je temeljila na poklicnem kmetovanju in domoljubju, je vidna tudi pri Omanovem zetu Marjanu Podobniku in pozneje pri njegovem bratu Janezu, s katerim sta dolga leta vodila Slovensko ljudsko stranko. Marjan Podobnik je svojo domačijskost in domoljubje, tako kot pozneje Lojze Peterle z orglicami, uprizarjal tudi prek glasbe. Med parlamentarnimi počitnicami leta 1996 je na primer posnel kaseto »Za Slovenijo z ljubeznijo«, del besedila naslovne pesmi pa se je glasil: »Kjer diše prijetna vsem ognjišča, srečna sta slovenska hči in sin.« (Gl. Modic, 2009) Njegov brat Janez Podobnik pa je slovensko kmetstvo med volilno kampanjo leta 2004 podprl s pobudo, da se »blaženega Antona Martina Slomška proglasi za zavetnika kmetov, slovenskega kmetijstva in kmetijskega slovstva.« (Mladina, 2004)

Domačijska moškost, pri kateri so glavno vlogo pri organizaciji imele moške (kot vidimo tudi sorodstvene) mreže, pa za ženske v politiki ni posebej skrbela. Homosocialno okolje je takšno stanje stvari trdno in dolgo vzdrževalo, kar je razvidno tudi v skoraj izključni moški zasedbi v poslanskih klopeh oz. vladi v času, ko je bila ta moškost pomemben dejavnik v takratnih vladnih koalicijah.

Podobne poteze opazimo pri Lojzetu Peterletu, prvem demokratično izvoljenem predsedniku vlade v Sloveniji, ki je bil soustanovitelj in prvi predsednik Slovenskih krščanskih demokratov in pozneje soustanovitelj stranke Nova Slovenija. O njem je Meta Roglič leta 2006 v Dnevniku zapisala, da kot član krščanskih demokratov v okviru Demosa ni bil zlahka sprejet, saj so ga imenovali »črnuharski Peterle«, v Demosu pa naj bi ga opisovali kot naivnega, a tudi poštenega. Njegova podoba dolgobradega harmonikarja naj bi ob pamet spravljala predstavnike za stike z javnostmi, ki naj bi zaradi tega težko oblikovali njegovo javno podobo resnega politika, a je sčasoma, predvsem pa kot poslanec v Evropskem parlamentu, začel uprizarjati bolj buržujsko-racionalistično moškost, čeprav je ostal zvest svojim domačijskim potezam, kot je bilo na primer nošenje domačega medu in vina na sestanke v Evropskem parlamentu (Golob, 2007). Meta Roglič (2006) je v že omenjenem prispevku poudarila njegovo skromnost, ki jo je ponazorila z zgodbo, da je Peterle večkrat povedal, da je v politiko prišel z deset let staro poročno obleko, pozneje pa sta za njegovo garderobo poskrbeli glavni tajnici stranke, Vida Čadonič Špelič in Hilda Tovšak, s čimer se izkazuje vloga, ki so jo ženske v politiki takrat lahko igrale – to je vloga skrbnic, vloga iz zakulisja, vloga podpornic glavnih akterjev. Poudarjeno pomanjkanje smisla za oblačenje, pa tudi pomanjkanje primerne habitusa za državno politiko, je bilo morda v medijih tematizirano kot problematično, a je hkrati bilo dokaz tradicionalne moškosti, ki v nasprotju z novimi moškostmi, za katere je značilna skrb zase in za videz, skrb za videz pripisuje ženskostim.

Domačijska moškost v slovenski politiki pomeni uprizarjanje slovenstva, domoljubja, a hkrati zanikanje privilegijev političnega razreda z zavračanjem nekaterih lastnosti buržujsko-racionalistične moškosti. Domačijska moškost ima populistične poteze, saj se postavlja nasproti »vladajoči eliti«, pri čemer svojo »ljudskost« utemeljuje na slovenstvu, kmetstvu in domoljubju. Uporniško-mladostniška moškost, o kateri bomo govorili v nadaljevanju, podobno zavzema populistični položaj na področju politike, ki ga prav tako utemeljuje na zavračanju privilegijev in uprizarjanja buržujске moškosti, a alternative ne vidi v domačijstvu, temveč v kozmopolitstvu, pluralnosti, ekologiji in feminizmu.

Uporniško-mladostniške moškosti v politiki

Uporniško-mladostniške moškosti v slovenski politiki zasledimo v več zgodovinskih trenutkih, kot vidnejši pojav pa velja poudariti vzpon Zveze socialistične mladine Slovenije (ZSMS) konec osemdesetih let, ko so se pod vodstvom Jožefa Školča pozneje preoblikovali v Liberalno demokracijo Slovenije (LDS). Repe jih v knjigi Prvi predsednik opisuje kot takrat »uporniško politično generacijo najmlajšega rodu« (Repe, 2015: 112). Upor ZSMS je bil v osnovi uperjen proti »matični« Zvezi komunistov Jugoslavije, njeni člani in članice pa so bili tudi del širšega procesa demokratizacije slovenske družbe, skupaj s punkom in alternativno kulturo tistega časa – njihov upor je bil tako ideološki kot generacijski. Njihovo delovanje Ali H. Žerdin (2005) ilustrira z anekdoto, povezano z Jožefom Školčem:

Jožef Školč, po poklicu politolog, je celotno profesionalno kariero preživel v politiki. Začel je v ZSMS, kjer se je, med drugim, ukvarjal z vprašanjem, kako naj udarniške mladinske delovne brigade prilagodi novemu času. Anekdote so zabavne: ko je na delovne akcije pripeljal pank bende, da bi ti brenkali prepotenim brigadirjem iz Slovenije in federacije, so federalni brigadirji člane idrijskih Kuzel lovili s krampi, prepričani, da se s tem orodjem najlažje ubije naciste, ki so bili menda skriti v muzikantih. Školč je glasbenike v zadnjem trenutku rešil pred brigadirskim besom.

Školč je leta 1997 postal minister za kulturo in tudi takrat, čeprav je bil že del etabrirane slovenske politike, deloval nekonvencionalno, uporniško. Marcel Štefančič jr. je njegov mandat na ministrstvu opisal kot prelom z dotedanjo kulturno politiko (Štefančič, 2000):

Res ima otožne oči, toda profil kulturnega ministra je dvignil ravno toliko, da se ga je končno videlo. Zaslovel je po kar nekaj rečeh. Prvič, prirejal je najboljše novoletne žure, neke sorte mini spektakle. Drugič, redno je prihajal na zelo alternativne popkulturne lokacije, se udeleževal rock koncertov in kulturnih fešt,

recimo satanistične orgije Petra Mlakarja, ter Slavku Avseniku ob 70-letnici osebno čestital, s čimer je lepo pokazal, kaj vse sodi v slovensko kulturo. Bil je prvi kulturni minister s poslušom za pop in rock: v razvid samostojnih kulturnih ustvarjalcev lahko poslej vstopijo tudi pop in rock muzikanti.

Podobno je prav z vidika kulturnega kapitala in zavračanja kodov buržujsko-racionalistične moškosti, hkrati pa tudi domačijske, uporniško moškost uprizarjal Aleš Leko Gulič, poslanec LDS, ki je postal direktor Urada za verske skupnosti. Znan je bil predvsem po dolgih sivih laseh, nošenju usnjenih jaken, cokel in majice z napisom motoristične skupine Satan's Brothers. Na starševski spletni strani so ga na primer opisali takole: »Dolgolasega in bradatega motorista opisujejo krajanji kot preprostega človeka, ki kljub gibanju v političnih vodah ni pozabil na svoje korenine in svoj jaz.« (bibaleze.si) Podobno, a z drugačnim kulturnim kapitalom, je svojo uporniško moškost uprizarjal Matjaž Hanžek, nekoč varuh človekovih pravic, zdaj poslanec Združene levice. Hanžka Trampuš v Mladini opiše kot tipičnega predstavnika generacije 68, »dolgolasi upornik proti sistemu, ki pa ga politika in družbeni aktivizem pravzaprav ne zanimata, bistveno bolje se počuti v vodah avantgardne umetnosti« (Trampuš, 2001). Ter:

Na predstavitvi pred parlamentarci novi ombudsman s svojo nekonvencionalno podobo užali Zmaga Jelinčiča; ta mu očita, da bi moral nositi kravato. Matjaž se mu prijazno opraviči in mu razloži, da je ena izmed človekovih pravic tudi drugačen življenjski slog. Nekaj ur kasneje se Matjaž pojavi na manifestaciji proti nestrpnosti do tujcev in obljubi medijem, da jih bo izkoriščal, politikom pa, da bo tečen.

Prav nošenje kravate v politiki pogosto signalizira ali upor proti etabrirani politiki ali znak sproščenosti in populizma. Kravati se je na predvolilnih soočenjih leta 2008 odrekel Borut Pahor, ne nosijo pa je niti poslanci Združene levice, poleg Hanžka Luka Mesec, Miha Kordiš, Franc Trček in Matej Tašner Vatovec. Omenjeni podobno kot nekoč ZSMS-jevci svoje uprizarjanje moškosti utemeljujejo na zavračanju političnih privilegijev, kodov oblačenja in vedenja, še posebej s sodelovanjem in govori na demonstracijah. Pri tem je na primer uprizarjanje moškosti Mihe Kordiša, ki je nekoč nosil čepico v slogu Che Guevare, podobo marksističnega revolucionarja pa pogosto nosi tudi na majici, že nekoliko bližje prej omenjeni herojski moškosti. Pri tedniku Reporter so ga na primer opisali takole (Turk, 2015):

Na straneh državnega zbora se oglašuje s tem, da je »zasedel« največjo fakulteto ljubljanske univerze. Tu pa se demagogija staplja z nasiljem. Zasedba je namreč nasilno dejanje, a poslanec ZL gre še en korak naprej. Na družbenem omrežju se prikazuje kot specialec s šibrovko – poznano iz najbolj krvočnih in eksemplaričnih obračunov v vojaških ali mafijskih okoljih.

Čeprav bi morda pričakovali, da bo v vrstah uporniško-mladostniške moškosti nekaj več prostora tudi za ženske in ženskosti v politiki, pa žal ni videti tako. To ni veljalo niti za generacijo iz devetdesetih let niti za generacijo v trenutnem sklicu Državnega zbora. Čeprav so eni in drugi sicer vsaj z verbalnimi strategijami podpirali vstopanje žensk v politiko in čeprav so se oboji postavljali po robu diskriminatorsnim obravnavam žensk in povečini podpirali zakone, ki so bili ženskam v prid, pa ne enim ne drugim večjih političnih dosežkov v smeri širjenja polja političnega za ženske ne moremo pripisati.

Uporniško-mladostniške moškosti v politiki niso stalnica, zato se postavlja vprašanje, ali lahko preživijo. Velik del članov ZSMS je z leti delovanja v politiki spremenil uprizarjanje svoje moškosti, saj so se nekateri poslovlili od politike, številni pa približali buržujsko-racionalistični moškosti, ki se ji bomo posvetili v nadaljevanju.

Razcvet buržujsko-racionalistične moškosti

Kot je bilo že omenjeno, je racionalnost stereotipno povezana z moškostjo in javnim življenjem; zato je racionalnost ideološka tema, ki združuje razred in spol ter hkrati tvori jedro moderne hegemonie moškosti (Morgan, 2005: 170). Uprizarjanje tovrstne moškosti tako pomeni uprizarjanje moči v razmerju do bolj tradicionalnih moškosti, odmik od herojske moškosti, obenem pa signalizira utečenost in izkušnje v političnem delovanju.

Tako je na primer Danilo Türk, ki v slovenskem prostoru uteleša model buržujsko-racionalistične moškosti, svojo kariero v slovenskem političnem prostoru začel po petnajstih letih izkušenj v mednarodni politiki. Leta 1992 je postal prvi stalni predstavnik Republike Slovenije na sedežu OZN v New Yorku, leta 2000 pa ga je takratni generalni sekretar OZN Kofi Anan imenoval za pomočnika za politične zadeve, kjer je ostal pet let. Leta 2007 je prvič kandidiral za predsednika države in z uprizarjanjem buržujsko-racionalistične moškosti prepričal volilno telo, pet let pozneje, na predsedniških volitvah 2012, pa je ta model moškosti premagal Borut Pahor z uprizarjanjem povsem drugačne moškosti, o kateri bomo govorili pozneje.

V Türkovem uprizarjanju moškosti izstopa disciplinirano telo (Elias, 2000), odsotnost izražanja čustev in poudarjanje racionalnosti ter umirjenega, diplomatskega načina reševanja sporov. Repovž v Mladini to poimenuje kot »togost, ki jo človeku rada nadene visoka funkcija« (Repovž, 2009), v Svetu na Kanalu A pa so njegovo predsedniško kampanjo leta 2012, ki je bila v primerjavi s Pahorjevo precej bolj konvencionalna, opisali z besedami: »Dobesedno v belih rokavicah kuje predsedniško žezlo.« (Svet, 2012) Njegova žena Barbara Miklič Türk ga je opisala takole: »Je prefinjen. Lahko sedi zraven princa Filipa ali kraljice Elizabete popolnoma enakopravno.« (Hacler in Kozorog Blatnik, 2012)

Türk zaradi svojih dolgoletnih izkušenj v Združenih narodih verjetno najbolj jasno uprizarja buržujsko-racionalistično moškost, značilno za mednarodno poli-

tiko, a podobno uprizarjanje lahko zasledimo pri vseh slovenskih politikih, ki so imeli stike z mednarodno politiko, pa tudi pri nekaterih drugih, ki tega stika niso imeli. Janez Drnovšek je bil pred prevzemom premierskega in pozneje predsedniškega mesta direktor banke v Trbovljah, jugoslovanski diplomatski uslužbenec, član slovenske delegacije v Zboru republik in pokrajin v jugoslovanski skupščini ter predsednik predsedstva SFRJ. Mark V. Vlasic ga v Repetovi (2015) knjigi opiše kot »tehnokrata«. Podobno na racionalnost in umirjenost prisega Tone Rop, nekdanji minister za delo, družino in socialne zadeve, finančni minister in premier. Pred imenovanjem na mesto ministra za delo, družino in socialne zadeve je povedal (Pirc, 2002), da mora biti dober minister:

... razmeroma umirjen, znati mora poslušati in imeti veliko življenjske energije; zelo priporočljivo je, da ni neumen; avtoriteto si mora zagotoviti s strokovnostjo in z načinom dela, ne sme se zapletati v afere; znati pa se mora spoprijeti tudi z javno kritiko.

Prav umirjenost je bila dolgo prevladujoča in cenjena lastnost slovenskih političnih moškosti, precej podobnosti tako lahko na primer najdemo med uprizarjanjem moškosti Janeza Drnovška, ko je bil predsednik vlade, in Mira Cerarja. Oba uprizarjata asketsko moškost, odpovedala sta se prehranjevanju z mesom (Drnovšek sicer šele po diagnozi raka), alkoholu in drugim razvadam. Kontrast med Cerarjevo držo v študentskih letih in pozneje v času vstopa v politiko Mekina (2014) opiše takole:

Ker v uredništvu rubrike *Kdo je kdaj* upoštevamo visoke novinarske standarde, tipov zaužitih substanc ali oblik zabav iz njegovega predvegetarijskega obdobja ne omenjamo. Niti ne bomo objavljali fotografij Mira Cerarja v pozah, ki bi lahko bile v opoziciji z njegovo današnjo asketsko držo, ki vsekakor vliva zaupanje v njegove voditeljske sposobnosti.

Disciplina telesa (in duha) je v skladu z Eliasovim (2000) konceptom civilizirane telesa, ki je ena pomembnejših komponent uprizarjanja buržujsko-racionalistične moškosti. Disciplinirano, vitko, skoraj manekensko telo je bilo tako dolgo značilno za Boruta Pahorja, ki je po prevzemu predsedovanja Združeni listi socialnih demokratov leta 1997 s svojim uprizarjanjem »nove« moškosti skušal signalizirati napredek in modernizacijo stranke. Medtem ko so na desnici tako uprizarjali domačijskost, je Pahor uprizarjal obračanje navzven, kozmopolitskost. V intervjuju za Playboy (Golob, 2008) je svojo medijsko prisotnost na primer opisal kot strategijo, s katero želi javnosti sporočiti, da je predsednik moderne stranke, kot prejemnik viktoria za najbolj elegantno medijsko osebnost pa se je umestil kot »novi« moški 90. let, ki skrbi za svoje telo, oblačenje in videz. Njegova mladostniška manekenska kariera in poudarek na skrbi za videz sta po prevzemu vodenja vlade leta 2008 v

medijih postala izstopajoča lastnost pri opisovanju Pahorjeve kariere, v tedniku Mladina so ga v rubriki Rolanje po sceni poimenovali Barbika. Poudarjanje njegovega manekenstva in skrbi zase je bilo v medijih pogosto posmehljivo, pogosto je šlo za (posreden) očitek, da Pahor uprizarja ženskost in ne moškosti.

To se je bistveno spremenilo med predsedniško kampanjo leta 2012, ko je Pahor kandidiral proti takratnemu predsedniku republike Danilu Türku. Ker je zadnji uprizarjal izrazito buržujsko-racionalistično moškost, se je Pahor z uprizarjanjem drugačne moškosti po eni strani distanciral od svojega protikandidata, po drugi pa skušal zasesti mesto kandidata desnice, in sicer z uprizarjanjem domačijskosti, ki pa je še vedno nosila vrednote leveice, torej dela in solidarnosti (delavsko-domačijska moškost). Tako je Pahor med predsedniško kampanjo opravljal številna prostovoljna dela, ki so bila večinoma fizične narave, z delom na terenu in srečevanjem z ljudmi pa je poudarjal svojo domačijskost, ki je bila še bolj izrazita v primerjavi z Danilom Türkom, ki se je večinoma udeleževal protokolarnih dogodkov in še vedno opravljal funkcijo predsednika. Pahor je svojo drugačno moškost poudarjal tudi s šovinističnimi in seksističnimi izjavami (»Jebenti, še bab nisem tako dobro podiral!«), ter spogledovanjem, ko je uprizarjal različne tipe »pravega dedca« in obiskoval ženske delovne kolektive, zaradi česar je njegova moškost med kampanjo delovala hipermaskulino (gl. Crnović, 2014).

S tem ko se je oddaljil od buržujsko-racionalistične moškosti, se je oddaljil tudi od uprizarjanja srednjega oziroma višjega razreda. S populističnim premikom na stran ljudstva je ustvaril distanco do mednarodne politično-ekonomske elite, ki velja za povzročiteljico svetovne gospodarske krize, in tako zanikal svoje privilegije, čeprav jih kot predsednik republike seveda še vedno ima. Različne politične moškosti torej niso samo stvar osebnega sloga, temveč imajo vedno tudi svojo ideološko pozicijo. Signalizirajo razred, moč, vpliv in ideološko usmeritev, predvsem pa kažejo tudi svoj odnos do žensk in ženskosti.

Sklep

V pričujočem besedilu smo poskusile identificirati in analizirati prevladujoče modele moškosti v slovenski politiki v izbranih obdobjih slovenske (jugoslovanske) zgodovine: v povojni Sloveniji (Jugoslaviji), v času tranzicije in v aktualnem post-tranzicijskem času. Ugotovile smo, da je bila politika v obdobju po drugi svetovni vojni in še desetletja po njej področje, na katerem so dominantni položaj zavzela in ga dolgo ohranjala homosocialna moška omrežja, ki so se kalila in preizkušala med vojno. Moško herojstvo, partizanstvo, tovarišstvo in domoljubje so bili pomembni vstopni pogoji za to področje, tesno prepleteni z vzpostavitvijo določenega tipa moškosti.

Ugotavljamo pa, da se herojska moškost vedno znova uveljavi kot dominantni model moškosti na področju politike v času kriz in »zunanje nevarnosti«, saj je do

njenega ponovnega prodora prišlo v času tranzicije konec osemdesetih in začetku devetdesetih let in je svojo reinkarnacijo doživela v podobi novih bojevnikov, revolucionarjev (slovenski Che) med pripadniki Združene leveice, kar govori o številnih podobah herojske moškosti na področju politike ter možnostih, da vedno znova fascinira javnost in najde nove generacije podpornic in podpornikov.

Čeprav je do prvih poskusov umeščanja novega modela moškosti v politiki prišlo že v sedemdesetih letih, pa ugotavljamo, da je do distanciranja od modelov moškosti iz časa socializma in uveljavitve novih modelov prišlo šele v tranzicijskem času.

Že v osemdesetih letih nastanejo, v času tranzicije pa stopijo v ospredje novi modeli moškosti v politiki. Med njimi se od svojih predhodnih modelov morda najbolj razlikuje uporniško-mladostniška moškost, ki temelji na zavračanju privilegijev političnega razreda, na drugačnih (bolj neformalnih) kodih oblačenja in obnašanja (še posebej s sodelovanjem in govori na protestih in demonstracijah).

Medtem ko buržujsko-racionalistične moškosti, ki temeljijo na uprizarjanju višjega razreda, svojo razliko pokažejo z odpiranjem navzven in kozmopolitskostjo, novimi uglajenimi zunanjimi podobami in kodom oblačenja, ki asociira na mednarodne diplomatske kroge, pa se domačijske moškosti vzpostavljajo z obračanjem na narod, s »slovensko« preprostim oblačilnim slogom in neformalnim stilom obnašanja v javnosti.

V svoji analizi tudi ugotavljamo, da se politične moškosti spreminjajo glede na konkretne zgodovinske okoliščine in da lahko tudi iste osebe uprizarjajo različne moškosti glede na obdobje v svoji karieri in zgodovinski kontekst.

Ker je naša analiza eden prvih poskusov tematiziranja moškosti v politiki, smo v njej trčile tudi na določene omejitve, zaradi katerih je doseg naše razprave omejen. Te se kažejo predvsem v časovni obsežnosti obravnavane teme, dostopnosti virov in njihovi raznolikosti. V prihodnjih analizah bi se bilo treba analize lotiti bolj sistematično, po posameznih segmentih oz. plasteh ter posebej analizirati dogajanja v civilni družbi in na lokalni ravni.

V prihodnje bi se bilo treba temeljito posvetiti tudi odnosu analiziranih političnih moškosti do ženskosti v politiki in ženskosti sploh. Teoretična izhodišča sicer nakazujejo, da bi na primer buržujsko-racionalistične in uporniško-mladostniške moškosti imele več »feminističnega potenciala«, a za potrditev te teze bi bilo treba omenjeni potencial teh moškosti temeljiteje raziskati.

Literatura in drugi viri

- BOURDIEU, PIERRE (2004): *Znanost o znanosti in refleksivnost*. Ljubljana: Liberalna akademija.
- BOURDIEU, PIERRE (2001/2010): *Moška dominacija*. Ljubljana: Sophia.
- CONNELL, RAEWYN W. (1995/2012): *Moškosti*. Ljubljana: Krtina.
- CONNELL RAEWYN W. IN JAMES W. MESSERSCHMIDT (2005): Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. *Gender and Society* (6): 829–859.
- CRNOVIĆ, DEJA (2014): Uprizarjanje moškosti v predvolilni predsedniški kampanji 2012: Primer Boruta Pahorja. *Družboslovne razprave XXX(75)*: 49–64.
- ČERIN, ALEŠ (1999): *Vsi moji predsedniki*. Ljubljana: Tiskarna Optima.
- DEŽMAN, JOŽE, JOŽE HUDALES IN BOŽIDAR JEZERNIK (2008): *Slovensko meščanstvo: od vzpona nacije do nacionalizacije (1848–1948)*. Celovec: Mohorjeva družba.
- DUDNIK, STEFAN, KAREN HAGEMANN IN JOHN TOSH (UR.) (2004): *Masculinities in Politics and War. Gendering Modern History*. Manchester: Manchester University Press.
- ĐILAS, MILOVAN (1990): *Revolucionarni rat*. Beograd: Književne novine.
- MOSSE, GEORGE L. (1996): *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*. Oxford: University Press.
- ELIAS, NORBERT (2000): *O procesu civiliziranja. Sociogenetske in psihogenetske raziskave. Prvi zvezek*. Ljubljana: *cf.
- GOLOB, TADEJ (2003): *Playboy intervju: Janez Janša*. Dostopno na: <http://www.playboy.si/branje/intervju/playboy-intervju-janez-jansa/> (1. oktober 2016).
- GOLOB, TADEJ (2007): Dr. Danilo Türk. *Playboy*. Dostopno na: <http://www.playboy.si/branje/intervju/dr-danilo-turk/> (1. oktober 2016).
- GOLOB, TADEJ (2008): Borut Pahor. *Playboy*. Dostopno na: <http://www.playboy.si/branje/intervju/borut-pahor/> (1. junij 2013).
- GORENAK, VINKO (2014): *Blog*. Dostopno na: <http://www.vinkogorenak.net/2014/11/20/klavzura-sds-klavzura-vseh-klavzur>.
- HACLER, TINA IN TANJA KOZOROG BLATNIK (2012): *O stricih, zdravju in ženah – kandidati so se soočili še zadnjič*. Dostopno na: <http://www.rtv slo.si/predsedniske-volitve-2012/o-stricih-zdravju-in-zenah-kandidati-so-se-soocili-se-zadnjic/295359> (1. oktober 2016).
- HEARN, JEFF (2015): *Men of the world*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC, Boston: Sage.
- HOOPER, CHARLOTTE (2001): *Manly states: masculinities, international relations, and gender politics*. New York: Columbia University Press.
- HORNE, JOSH (2004): Masculinity in politics and war in the age of nation-states and world wars, 1850–1950. V *Masculinities in Politics and War. Gendering Modern History*, S. Dudnik, K. Hagemann in J. Tosh (ur.), 22–40. Manchester: Manchester University Press.
- JANŠA, JANEZ (1992): *Premiki. Nastajanje in obramba slovenske države 1988–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

- JERAJ, MATEJA (2005): *Slovenke na prehodu v socializem*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- JERAJ, MATEJA (2011): Ženske v slovenski politiki v socializmu. V *Ženske na robovih politike*, M. Antič Gaber (ur.), 63–81. Ljubljana: Sophia.
- KACIN, JELKO (1991): *Veliki zmagovalec*. Maribor: Založba za alternativno teorijo.
- KANTER MOSS, ROSABETH (1977): *Men and women of the corporation*. New York: Basic Books.
- KARBA, DEJAN (2012): Miha Brejc: Človeška plat pri Janezu Janši včasih odpove. *Dnevnik*, 16. januar. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042502547> (1. oktober 2016).
- KAVČIČ, STANE (1988): *Dnevnik in spomini (1972–1987)*. Ljubljana: Časopis za kritiko znanosti.
- KOCBEK, EDVARD (1949): *Tovarišija*. Ljubljana: DZS.
- KOS, JANKO (2015): *Umetniki in meščani: spominjanja*. Ljubljana: Beletrina.
- LUTHAR, BREDA (2008): *Proizvodnja slave. Politika v popularni kulturi*. Ljubljana: Založba FDV.
- MEKINA, BORUT (2014): Miro Cerar mlajši. *Mladina*. Dostopno na: <http://www.mladina.si/162814/miro-cerar-mlajsi/> (7. oktober 2016).
- MLADINA (2004): *Volizmi*. Dostopno na: <http://www.mladina.si/94438/volizmi/> (9. oktober 2016).
- MODIC, MAX (2009): Rad bi bil sonce. *Mladina*. Dostopno na: <http://www.mladina.si/80319/05-03-2009-rad-bi-bil-sonce/> (8. oktober 2016).
- MORGAN, DAVID (2005): Class and Masculinity. V *Handbook of Studies on Men & Masculinities*, M. S. Kimmel, J. Hearn in R. W. Connell (ur.), 165–177. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- PIRC, VANJA (2002): Anton Rop. *Mladina*. Dostopno na: <http://www.mladina.si/91499/anton-rop/> (5. oktober 2016).
- PIRJEVEC, JOŽE (2011): *Tito in tovariši*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- REPE, BOŽO (2003): *Rdeča Slovenija. Tokovi in obrazi iz obdobja socializma*. Ljubljana: Sophia.
- REPE, BOŽO IN JOŽE PRINČIČ (2009): *Pred časom. Portret Staneta Kavčiča*. Ljubljana: Modrijan.
- REPE, BOŽO (2015): *Milan Kučan, prvi predsednik*. Ljubljana: Modrijan.
- REPOVŽ, GREGA (2009): Dr. Danilo Türk, predsednik republike. *Mladina*. Dostopno na: <http://www.mladina.si/48396/dr-danilo-t-rk-predsednik-republike/> (1. oktober 2016).
- ROGLIČ, META (2006): Od naivnega Lojza do prekanjenega Lojzeta. *Dnevnik*. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/211564/vec-vsebin/211564> (1. oktober 2016).
- ROSE, SUZANNA M. (1985): Same- and cross-sex friendships and the psychology of homosociality. *Sex Roles* 12(1/2): 63–75.
- STOJILJKOVIČ, GORDANA (2008): Kam so šli vsi? *Playboy*. Dostopno na: <http://www.playboy.si/branje/clanki/kam-so-sli-vsi/> (1. oktober 2016).
- SVET (2012): *Pahor se je pomešal med delavke*. Dostopno na: <http://www.24ur.com/>

- novice/slovenija/foto-in-video-pahor-sarmiral-delavke.html (1. oktober 2016).
- ŠTAMCAR, MIHA (2012): Legenda o Ivanu Mačku Matiji in pršutu. *Dnevnik*, 23. januar. Dosegljivo na: <https://www.dnevnik.si/1042502387> (1. junij 2016).
- ŠTEFANČIČ, MARCEL (2000): Kar jih je sinov slovenske matere. *Mladina*. Dostopno na: <http://www.mladina.si/93561/kar-jih-je-sinov-slovece-matere/> (5. oktober 2016).
- TODOROVSKI, ILINKA IN PETRA SOVDAT (2000): *Vsa življenja Igorja Bavčarja*. Ljubljana: Časnik Finance.
- TRAMPUŠ, JURE (2001): Matjaž Hanžek. *Mladina*. Dostopno na: <http://www.mladina.si/91495/matjaz-hanzek/> (1. oktober 2016).
- TURK, BOŠTJAN M. (2015): Poslanec Miha Kordiš, ZL, se na družbenem omrežju prikazuje kot specialec s šibrovko. *Reporter*. Dostopno na: <http://www.reporter.si/slovenija/poslanec-miha-kordi%C5%A1-zl-se-na-dru%C5%BEbenem-omre%C5%BEju-prikazuje-kot-specialec-s-%C5%A1ibrovko/49426> (1. oktober 2016).
- VEZOVNIK, ANDREJA (2009): *Diskurz*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- VIDMAR, JOSIP (1979): *Obrazi*. Ljubljana: DZS.
- VODOPIVEC, PETER (2006): *Od Pohlinove zbornice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.
- VREČKO, LEA IN MILICA ANTIĆ GABER (2011): Mesto in položaj žensk v slovenskih skupščinah in vladah. V *Ženske na robovih politike*, M. Antić Gaber (ur.), 83–102. Ljubljana: Sophia.
- ŽERDIN, ALI H. (2005): Popravni kongres. *Mladina*. Dostopno na: <http://www.mladina.si/94751/popravni-kongres/> (3. oktober 2016).